

ТЕТЯНА ЛЮБИВА,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України (вул. Шовковична, 12, Київ, 01021)

TETIANA LIUBYVA,

Candidate of Sciences in Sociology, Research Fellow at the Department of Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

tlubivaya@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-5902-7046>

ОЛЬГА МАКСИМЕНКО,

магістр психології, провідний соціолог відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України (вул. Шовковична, 12, Київ, 01021)

OL'HA MAKSYMENKO,

MA in Psychology, Leading Sociologist at the Department of Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

olga.maksimenko.65@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2804-2790>

**Теоретико-методологічне розуміння поняття
достовірності в соціології та суміжних галузях
знань**

Проблема достовірності соціологічного знання стає дедалі актуальнішою в цій галузі науки і сприймається вже як показник якості стосовно результатів конкретного дослідження та соціологічної науки загалом. Для чіткого розуміння достовірності насамперед потрібно виокремити це поняття серед близьких до нього за значенням (як-от істинність, точність, адекватність, когерентність/зв'язність, узгодженість, надійність, обґрунтованість) та звернути увагу на етимологію самого слова. У поданій статті переважно йтиметься про тлумачення поняття «достовірність» у різних царинах наукового знання та суспільного життя, а також про можливі перетини цих тлумачень із розумінням достовірності в соціології.

Цитування: Любива, Т., Максименко, О. (2023). Теоретико-методологічне розуміння поняття достовірності в соціології та суміжних галузях знань. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 83–103, <https://doi.org/10.15407/sociology2023.02.083>.

Підходи до тлумачення поняття «достовірність»

У літературних джерелах пострадянського простору, зокрема українськомовних, можна виокремити кілька підходів до трактування поняття «достовірність». Наприклад, В. Шляпентох під достовірністю розуміє «властивість, що характеризує ступінь адекватного відображення особливостей соціальних явищ та процесів, які вивчаються» (цит. за Кравчук, 2016: с. 43), підкреслюючи, що достовірність є однією з характеристик якості соціологічної інформації. В. Паниотто вважає достовірність інформації, отриманої під час соціологічного дослідження, одним зі складників її цінності (поряд із теоретичною та практичною значущістю) (Паниотто, 1986: с. 17), водночас зауважуючи, що достовірність основного результату соціологічного дослідження залежить як від якості первинної емпіричної інформації, так і від якості методів її аналізу (Паниотто, 1986: с. 18). В. Волович наголошує, що достовірність є показником істинності знання, та пропонує розглядати її в парі з протилежною категорією — імовірністю, наголошуючи, що ймовірність та достовірність є характеристиками доказовості знання (Волович, 2010: с. 37). Окреме висловлювання, концепцію чи теорію можна вважати достовірними, якщо є достатні підстави стверджувати, що їхня істинність остаточно встановлена. Таке знання не потребує доведень. Натомість імовірнісне знання потребує подальших доведень, оскільки є сумнівним в його істинності. Ця теза певною мірою суголосна позиції Е. Бореля — про достовірність знання можна говорити тоді, коли вдається встановити «крайній мінімум імовірності протилежного твердження» (Borel, 1950).

Підґрунтям достовірності соціологічної інформації, згідно з В. Воловичем, слугує її об'єктивність — здатність віддзеркалювати дійсність незалежно від суб'єктивної волі та бажання людей, у всій повноті її характеристик. Така інформація не приховує недоліків, проблем чи прорахунків у діяльності людей, а також тих суперечностей, які об'єктивно існують і неминуче виникають у процесі суспільного розвитку. Зміст інформації об'єктивний, коли він відображає дійсність у системі понять, суджень та висновків, сформованих на підставі пізнавальної діяльності людини, необхідною ланкою якої є практика. Сумлінний дослідник створює своїми діями таку картину об'єкта пізнання, яка абстрагується від часткового та другорядного, виключає в цьому об'єкті риси ілюзорності та робить його віддзеркаленням сутності (Волович, 2010: с. 38).

У межах запропонованого В. Воловичем підходу достовірність тлумачиться як ступінь відповідності здобутого знання дійсності (Волович, 1974: с. 22), як доведеність об'єктивної істинності інформації (Волович, 1974: с. 59) — тобто акцент робиться радше на філософському аспекті. Альтернативний підхід, яким часто послуговуються соціологи-практики (незважаючи на те, що він був запропонований психологом, автором книги «Основи психодіагностики» О. Шмельовим), розглядає достовірність як можливість і (або) бажання респондента повідомити інформацію, що цікавить дослідника (цит. за Дембіцький & Любива, 2022: с. 62). Саме таке бачення достовірності було взято за основу під час розроблення методики для вимірювання суб'єктивної надійності — інтегральної оцінки респондентом самого себе як достовірного джерела соціальної інформації (Головаха та ін., 2008).

Інформація, що її отримує дослідник, може виявитися недостовірною з кількох причин, одна з яких — небажання респондентів давати щирі/правдиві відповіді стосовно соціального явища, що вивчається. Утім, щойно згаданий В. Волович застерігає від ототожнення достовірності з правдивістю, оскільки висловлювання респондентів можуть бути правдивими, але хибними, і навпаки — неправдивими, але істинними. Крім того, відповіді можуть мати тенденційний характер — через їхню зумовленість певними стереотипами в суспільстві чи упередженнями самого респондента (Волович, 2010: сс. 37–38).

М. Чурилов характеризує достовірність соціологічної інформації як властивість цієї інформації бути правильно сприйнятою дослідником під час її збирання. До чинників, що зумовлюють достовірність соціологічної інформації, автор відносить: а) зазначення (і для дослідника, і для респондента) точного часу, коли відбулася обговорювана подія; б) джерела, звідки респондент отримав інформацію, що цікавить дослідника; в) наскільки правильно опитувані сприймають інформацію, про яку йдеться в дослідженні, та наскільки точно її передають; г) надійність самої методики для «зняття» соціологічної інформації (Чурилов, 2023: с. 181).

В англомовній літературі стосовно достовірності соціологічного знання, інформації чи вимірювання найчастіше використовують поняття «валідність» та «надійність»¹. Існує також низка інших понять, як-от “truthfulness” (правдивість, правильність, істинність), “veracity” (правдивість, істинність), “verifiability” (перевірюваність, верифіковуваність), “consistency” (узгодженість), “adequacy” (адекватність, відповідність), “authenticity” (автентичність, справжність), “certainty” (визначеність) та ін., які пов’язані з достовірністю, але не тотожні їй.

Окрім того, вживають термін “trustworthiness” — відповідник слова «достовірність», який буквально означає «те, що варте довіри», та “credibility”, що можна перекласти ще й як «переконливість» або «правдоподібність». Цікаво, що деякі автори радять розмежовувати ці два поняття (“Credible vs trustworthy”, 2014). На їхню думку, “trustworthiness” стосується властивості, притаманної безпосередньо розглядуваному об’єкту, — наприклад, бути хорошим настільки, щоби на нього могли покластися. Натомість “credibility” пов’язують з такою якістю об’єкта, яка змушує людей відчувати довіру до нього, тобто йдеться не про достовірність як таку, а про сприйняття цієї достовірності.

Етимологія слова «достовірність»² указує на те, що знання має бути не лише точним та обґрунтованим, а й таким, що викликає довіру в переважній більшості членів певної наукової спільноти, соціальної групи або суспільства загалом; тобто достовірне знання має ще й ціннісний зріз. Про достовірне знання можна говорити тоді, коли воно відповідає певним об’єктивним природно-історичним

¹ У поданому матеріалі ми не будемо окремо спинятися на поняттях валідності й надійності, адже цим питанням присвячено багато праць українських соціологів — зокрема, уже згаданих В. Воловича, Є. Головахи та В. Паніотто, а також С. Дембіцького, Т. Нікітіної та ін.

² Слово «достовірний» є запозиченням зі старослов’янської. Утворено методом словотвірною калькування з грецької: “axiopistos” (αξιόπιστος), де “axios” — «гідний, достойний», “pistos” — «правильний» (рос. «верный»). «Досто», своєю чергою, є прислівником зі значенням «досить», пов’язаним за походженням із «достойний» (Мельничук, Коломієць, & Ткаченко, 1985: с. 115).

закономірностям еволюції суспільства та базовим трендам його перспективного розвитку. Однак таке розуміння достовірності характеризується невизначеністю — аналогічно до невизначеності, яку має закон достатньої підстави в логіці, коли дослідникові потрібно відшукати комплексні критерії ступеня достатності тієї чи іншої підстави. З цього погляду, знання, зокрема соціологічне, потребує певної міри власної достовірності, достатньої для того, щоби на його підставі виробляти практичні рішення. Така міра визначається, з одного боку, загальновизнаними знаннями про основні тенденції еволюційного розвитку суспільства, про структуру його потреб, інтересів та цінностей, а з іншого — конкретною метою дослідження. Достовірність є моделлю істинності соціологічного знання, яке набуває дедалі більшої змістовності й адекватності разом із розвитком та структурним ускладненням самого суспільства.

Теоретико-пізнавальний аспект поняття достовірності соціологічного знання. Зв'язок достовірності з істиною

Оскільки достовірність соціологічного знання є свого роду моделлю його істинності, то для адекватного теоретико-методологічного уявлення про неї потрібно зіставити поняття достовірності з поняттям істини та критеріями, які до неї застосовують.

Розуміння істини, її сутнісні характеристики та критерії, на підставі яких можна судити про істинність чи хибність того чи того твердження, мають низку нюансів залежно від царини наукового знання. Наприклад, у філософії (як зауважує Н. Ємельянова) проблема істини постала на самому початку розвитку світової філософської думки — про це свідчить, зокрема, учення Конфуція про велике та абсолютне знання, а також «Книга про істину та силу» Лао-цзи. Проблема достовірного знання була головною і в античному інтелектуальному просторі. У софістів мудрість ототожнювалася зі знанням, котре проголошували продуктом людської творчості, а відмітною властивістю істини вважалася логічна доказовість. Мислителі середньовіччя розуміли істину як співвідношення між річчю та мисленням, пов'язуючи її водночас із божественним Буттям та Одкровенням. Натомість епоха Нового часу, відгукуючись на потреби наукової та промислової революції XVII сторіччя, поставила проблему істини у безпосередню залежність від можливостей людського розуму. Саме тоді істина найтісніше «зрослася» з науковим пізнанням. Згідно з Р. Декартом, істині притаманні абсолютна повнота, універсальність, вічність і незмінність. Тож наукове знання постає як єдина система, побудована на очевидних та достовірних твердженнях. Водночас Б. Спіноза схилився до визнання відносності істини, яка завжди містить у собі частку хиби, так само, як і хибна думка містить частку істини.

Позитивістська філософія свідомо вивела світоглядні проблеми за межі наукового знання. Змінилося і ставлення до істини: пізнання прихованих сутностей оголошували нереальним завданням. У постпозитивізмі, що передбачав об'єднання теоретичного та експериментального знання в одну систему, метою пізнання стало не досягнення об'єктивної істини, а розв'язання конкретного наукового завдання. К. Попер визнавав, що істина має абсолютний характер,

але підкреслював, що науковість не тотожна істинності. Згідно з цією концепцією, системі знання властива певна помилковість, оскільки завжди щось приймається апріорно, тому ця система повинна мати таку логічну форму, яка уможливило спростування за допомоги досвіду.

Для прихильників філософії прагматизму істина — різновид блага, проте благо чи істинність перевіряються корисністю. Ідея вважається хибною, якщо вона не вказує на дієвий спосіб упоратися з реальністю. У філософії постмодернізму істину розглядають не як самодостатнє поняття, а як подію, що постійно переосмислюється, переписується та наново інтерпретується. Множинність істин уписується в плюралістичність загальнокультурного простору.

Значний внесок у розроблення теорії істини належить сучасним українським філософам та суспільствознавцям, зокрема І. Бичку, В. Горському, С. Кримському, М. Поповичу, В. Шинкаруку та ін. Їхні праці аналізують різноманітні аспекти проблеми істини в історико-філософському, соціокультурному та аксіологічному напрямках (Емельянова, 2015).

Співвідношення між істиною та достовірністю

Істина та достовірність тісно пов'язані між собою, однак не тотожні одна одній. В. Волович (посилаючись на Й. Елеза) зазначає, що достовірність — це один зі способів існування істини «для нас», який віддзеркалює відповідність між істиною та її доведенням з боку суб'єкта. У такому визначенні достовірності знання виокремлюються два аспекти: а) встановлення істинності знання; б) упевненість, переконаність суб'єкта в цьому (Волович, 2010: с. 37). Тобто істина — це знання, що адекватно віддзеркалює об'єкт, а знання істинності (тобто достовірність) — це оцінка міри відповідності знання об'єкту.

Критерії для з'ясування істинності суджень

У науково-методологічній літературі розрізняють кілька критеріїв істинності. Наприклад, Р. Фербер виокремлює п'ять таких критеріїв (Ferber, 2015: pp. 105–113): а) когерентність як відповідність судження тій чи іншій системі знання — судження про те, що Сонце обертається навколо Землі, є когерентним у системі Птолемея, а судження про те, що Земля обертається навколо Сонця, є когерентним у системі Коперника; б) очевидність (цей критерій уводиться в систему аксіом) — зокрема, у геометрії Евкліда восьма аксіома стверджує, що ціле більше за частину; в) згода групи людей як підґрунтя консенсусного критерію істини, висунутого Ю. Габермасом, — це означає згоду всіх учасників дискурсу, який характеризується обміном аргументами; г) критерій істини, запропонований В. Джеймсом, згідно з яким істинні ідеї (на відміну від хибних) — це ті, які ми можемо зімітувати, перевірити та підтвердити; д) критерій, сформульований Ч. Пірсом, що передбачає консенсус наукової спільноти, але такий, що має відбутися в «ідеальній мовленнєвій ситуації» у майбутньому; утім, консенсус наукової спільноти не обов'язково означає досягнення істини, навіть не в дуже віддаленому майбутньому. Беручи до уваги окреслені критерії, Р. Фербер пропонує відштовхуватися від ідеї гіпотетичного реалізму, коли, порівнюючи кіль-

ка гіпотез, ми на підставі емпіричного досвіду вибираємо таку з них, яка найбільшою мірою віддалена від помилки (Ferber, 2015: pp. 125–126).

Спираючись на концепцію Р. Фербера, можна припустити, що у суспільстві окремі особи чи групи осіб явно чи неявно обирають один із цих критеріїв істини у власній оцінці суспільних явищ. Це впливає на сприйняття ними тих чи інших соціальних показників та результатів соціологічних досліджень.

Характеристики істини.

Гайдегерівський погляд на істину, істина та релігія

Одна зі згаданих характеристик істини — відносність — абсолютизується в релятивізмі. Релятивістський погляд на дійсність, на думку А. Гаутамякі, може бути пов'язаним: із пізнанням істини як алетичний (*alethic*) релятивізм, із раціональністю та знанням як епістемічний релятивізм, із існуванням та реальністю як онтологічний або концептуальний релятивізм (Hautamäki, 2020: p. ix). Основними положеннями релятивізму стосовно точки зору (*point of view*) є такі: а) немає нейтрального погляду на реальність; б) точки зору є суб'єктивними, але їх можна об'єктивізувати; в) кожен об'єкт можна розглядати з різних перспектив; г) не існує абсолютних, привілейованих чи універсальних точок зору; д) точки зору можуть бути змінені чи вдосконалені; е) для порівняння точок зору можна використовувати різні види критеріїв. Ця позиція не заперечує існування об'єктивної реальності чи об'єктивного знання, але водночас стверджує, що ми завжди підходимо до пізнання світу з певної точки зору чи перспективи (Hautamäki, 2020: p. 190). Урешті-решт, щоб досягти порозуміння й консенсусу в сучасному надскладному світі за допомоги діалогу, необхідно усвідомлювати, що існують різні погляди на певні важливі проблеми.

Порівнюючи пропозиційні (пов'язані з логікою наукового підходу) та доксичні (пов'язані з буденною думкою загалом) обґрунтування знань, Майкл Вебер критикує концепції, котрі намагаються спиратися на доксичні обґрунтування (*doxastic justifications*), які покладаються на віру (Veber, 2014: p. 120). Розрізнення цих видів обґрунтування відбувається в контексті епістемологічних дебатів, до яких належать дебати щодо знань, що спираються на різноманітні твердження чи свідчення, на самообман, а також питання, чи може взагалі знання базуватися на хибі. Тут, згідно з Майклом Вебером, можливі два варіанти обґрунтування: або доксичне знання має спиратися на пропозиційне, або пропозиційне знання має спиратися на доксичне. Проте це питання неможливо розв'язати остаточно (Veber, 2014: p. 131).

У досягненні правдивості та достовірності соціологічних даних важливу роль відіграє лінгвістичний аспект. Найбільш звичною установкою є, на думку Д. Вільсона та Д. Спербера, очікування, що інформація, яку нам повідомляє та чи інша особа, є правдивою (Wilson & Sperber, 2002: p. 583). Жарти чи іронія не порушують цієї установки, тому що ми висловлюємося вільно. Водночас люди можуть вживати різноманітні тропи (як-от алегорія, метафора, метонімія, епітет, гіпербола, уособлення), уникати прямої відповіді, навмисно приховувати власні думки, а також казати неправду. Тому дослідник має декодувати повідомлення інформатора та експлікувати закодовані смисли, щоб одержати релевант-

ну інформацію (Wilson & Sperber, 2002: p. 600). Лінгвістично закодований сенс є занадто схематичним і фрагментарним, щоби бути істинним чи хибним, і надає тільки вхідні дані, що потребують подальшої обробки з метою виокремлення буквального значення. Лише експлікація закодованих смислів робить інформацію релевантною (Wilson & Sperber, 2002: p. 628).

Повертаючись до трактування поняття істини (у світлі її співвідношення з достовірністю), варто згадати філософію М. Гайдегера, зокрема його екзистенціальне тлумачення істини. Р. Гутунен та Л. Какорі радять послуговуватися цим тлумаченням у якісних методах наукових досліджень. На думку авторів, запропонований Віденським гуртком¹ метод верифікації, а також застосовувані критерії валідності та надійності не є достатніми для оцінювання якості досліджень у гуманітарних науках (Huttunen & Kakkori, 2020: p. 600). Доцільно зауважити, що витоки уявлень щодо валідності та надійності сягають тесту внутрішньої узгодженості Л. Кронбаха (1951), а також запроваджених Д. Кемпбелом та Дж. Стенлі понять внутрішньої та зовнішньої валідності (Campbell, 1957; Campbell & Stanley, 1963). У той період (1950–1960-ті роки) переважними методами соціологічних досліджень були кількісні. Коли ж побільшало якісних досліджень, то, природно, постала потреба в оцінюванні їхньої валідності та надійності. Було виокремлено принаймні три підходи до цього: а) застосовувати традиційні поняття валідності та надійності настільки, наскільки це є можливим; б) запровадити нові розуміння валідності та надійності; в) шукати нові форми валідації для якісних досліджень (Huttunen & Kakkori, 2020: p. 601). Нові критерії валідації для якісних соціологічних досліджень були запроваджені І. Лінкольн та Е. Губою. Достовірність (*trustworthiness*) слугувала головним критерієм, що мав чотири виміри: а) правдоподібність (*credibility*); б) «переношуваність», або трансферабельність (*transferability*), тобто можливість екстраполяції та узагальнення отриманих даних; в) надійність (*dependability*); г) підтверджуваність (*confirmability*). Кожен із цих критеріїв є зіставним із внутрішньою та зовнішньою валідністю, а також із надійністю та об'єктивністю в кількісних дослідженнях (цит. за Stumpfegger, 2017).

Що стосується Гайдегерового розуміння істини, то він її бачить як алетею (*aletheia*), а також як неприхованість (*unconcealment*). Алетея для М. Гайдегера є герменевтичною інтерпретацією Аристотелевого поняття істини, у якому буття (*das Seiende*) відкриває себе у своєму «існуванні» (*das Sein*). Класична, або кореспондентна концепція істини (від англ. “correspondence” — відповідність), витоки якої ми знаходимо в Аристотеля, витлумачує знання як істинне судження про речі. Однак проблема цієї концепції, згідно з М. Гайдегером, полягає у відношенні між ідеальною сутністю і чимось реальним. Істина ж має бути безпосередньо відкритою для людського існування (Huttunen & Kakkori, 2020: p. 606). Тому Р. Гутунен та Л. Какорі пропонують використовувати гайдегерівське розуміння істини як неприхованості саме для якісних досліджень — адже вони не претендують на «фотографічне» зображення об'єктивної реальності. У таких

¹ Група філософів, математиків та інших учених, створена 1925 року у Віденському університеті за ініціативою Морица Шліка. Започаткувала головні принципи логічного позитивізму (або неопозитивізму) (Бойченко, 2002).

дослідженнях неможливо розділити суб'єкт (людину) та об'єкт (суспільство), оскільки дослідниками є люди, котрі мають знання про самих себе (Huttunen & Kakkori, 2020: p. 612). Теорія істини М. Гайдегера як відкритості людини до буття є важливою для аналізу соціальних явищ, оскільки вона відображає суттєві зміни у шкалі оцінок у свідомості суспільства стосовно внутрішніх екзистенційних мотивацій особистості та характеру соціальних комунікацій.

Окремі дослідники, як-от Дж. Гендрі, звертають увагу на тлумачення істинності знання з погляду релігійної віри. Атеїсти, наприклад, стверджують, що ірраціональна релігійна віра не відповідає раціональним критеріям наукового знання (Hendry, 2020: p. 69). Водночас у будь-якому знанні наукова спільнота досягає певного консенсусу, в якому є моменти онтологічної віри й довіри, котрі мають практичне спрямування. До того ж учені (зокрема, Товариство досліджень із квантової механіки) доволі часто спираються на авторитет попередніх досліджень, що вже ввійшли до відповідних підручників (Hendry, 2020: p. 71). Також важливим складником достовірності наукового знання є щирість або надійність, що має стосунок і до релігійної практичної духовності, а поняття істинності передбачає наявність у дослідника низки моральних якостей — зокрема, порядності, вірності та стійкості (Hendry, 2020: p. 74). На думку Дж. Гендрі, практичні знання, якими послуговуються християни, корисні й для всіх інших людей, зокрема наукових дослідників (Hendry, 2020: p. 79). Отже, висвітлюючи проблему достовірності соціологічної інформації, доцільно зважати на релігійну модель тлумачення істини в її практичних аспектах.

До щойно викладеного можна додати, що в емпіричних дослідженнях нерідко трапляються помилки, тому не варто нехтувати здоровим глуздом та повсякденною вірою (Oakley, 1974: pp. 83–84). А логічна демонстрація дослідницького апарату є необхідною умовою достовірності щодо зроблених висновків (Zardini, 2015: p. 391).

Методологічний аспект достовірності соціологічного знання.

Дослідження в царині соціальної політики та громадського здоров'я

Як відомо, однією з ключових проблем у соціологічному дослідженні є проблема валідності. Згідно з В. Лубом, валідність «у позитивістській, раціональній традиції наукової методології можна визначити як ступінь, за якого індикатори або змінні дослідницької концепції, що підлягають вимірюванню, точно репрезентують цю концепцію» (Lub, 2015: Qualitative research and the question of validity). Цей ступінь точності вимірювання можна тлумачити, поряд з іншим, і як міру наближення дослідника до пізнання соціальної реальності з метою здобуття достовірного знання¹. Водночас В. Луб аналізує питання валідності у

¹ Принагідно варто зауважити, що одним із можливих варіантів перекладу терміна «достовірність» англійською є саме “validity”. Докладніше див.: Горбачик, А. (2023). Можливі підходи до вимірювання достовірності результатів емпіричного соціального дослідження та відповідні інструменти (виступ на круглому столі «Достовірність соціологічного знання: теоретико-методологічний, емпіричний та дискурсивний аспекти»). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 178–180.

зв'язку з якісним оцінюванням (*qualitative evaluation*) політичних процесів, що його політичні інститути замовляють соціологам.

Дослідник переконаний, що різні цілі якісного оцінювання в певних сферах суспільного життя, зокрема в соціальній політиці та охороні здоров'я, можуть бути пов'язані з різними науковими парадигмами й перспективами та мають узгоджуватися з відповідними процедурами встановлення валідності (Lub, 2015: Introduction).

Наприклад, якщо соціолог виконує якісне дослідження, він має описати взаємодію з респондентами, особистий досвід або ж надати вичерпний аналіз емоцій респондентів. Співпраця є критерієм, який насамперед пов'язаний із критичною парадигмою, тобто учасники мають бути залучені в дослідження як такі, що беруть дієву участь у ньому (*co-researchers*), або ж не перебувати в жорстко формальних стосунках (Lub, 2015: A model for validity in qualitative evaluation). Дослідникові, котрий керується певними методологічними та практичними міркуваннями, було б також корисно, на думку В. Луба, ознайомитися з соціальними, культурними та інституційними аспектами досліджуваних питань. Окрім того, доцільно створювати бази даних «ефективного втручання» (*effective interventions*), подібні до тих, що вже створені в секторах охорони здоров'я низки європейських країн. Соціологічні та соціально-історичні дослідження можуть бути «доказом» (*evidence*) певних соціальних програм або політики, що, своєю чергою, впливає на ідеї щодо ролі якісної (*qualitative*) інформації в оцінюванні (Lub, 2015: Conclusions and discussion).

Для оцінювання достовірності даних якісного дослідження у сфері охорони здоров'я та вироблення відповідних рішень на підставі аналізу цих даних робоча група GRADE (до складу якої входили фахівці з Норвегії, Південної Африки, Сполученого Королівства, Швейцарії, Єгипту та Ірану) розробила підхід під назвою GRADE-CERQual¹. Цей підхід містить чотири складники, спрямовані на оцінювання того, наскільки можна довіряти результатам аналізу якісного дослідження: а) методологічні обмеження; б) зв'язність (*coherence*); в) адекватність даних; г) релевантність (Glenton et al., 2018: Abstract). Адекватність даних визначається загалом як ступінь їхнього «багатства» (*richness*), або насиченість, та кількість (обсяг) даних, які б підтверджували результати виконаного аналізу. Однак у межах підходу GRADE-CERQual не сформульовано правил стосовно того, які дані можна вважати достатньо насиченими і яким має бути їхній обсяг. Дослідник має визначити це самостійно з огляду на природу аналізованих даних.

Автори підходу рекомендують оцінювати адекватність даних у три кроки. Перший крок передбачає збирання та перегляд необхідної інформації (яка стосується саме адекватності), другий — оцінювання сукупності даних, що роблять внесок у результати аналізу виконаного якісного дослідження. На цьому

¹ Назву робочої групи GRADE (Grading of Recommendations Assessment, Development and Evaluation) можна перекласти лише приблизно, оскільки і “grading”, і “assessment”, і “evaluation”, незважаючи на те, що мають різні значеннєві відтінки, перекладаються українською одним словом — «оцінювання». Тому один із варіантів перекладу, можливо, буде таким: «Оцінювання, рекомендації та розробки». CERQual (Confidence in Evidence from Reviews of Qualitative Research) можна перекласти як «упевненість у результатах проаналізованого якісного дослідження».

етапі дослідник має з'ясувати, чи є в нього сумніви щодо адекватності аналізованих даних. Насамкінець потрібно обміркувати, наскільки серйозними є ці сумніви, та обґрунтувати свої міркування (Glenton et al., 2018: Figure 2).

Що стосується насиченості даних, то її автори пов'язують із деталями, достатніми для того, щоби зрозуміти феномен, описаний у результатах аналізу (Glenton et al., 2018: Assessing data richness).

Розглядаючи питання якості результатів досліджень у медичній практиці, зокрема їхньої актуальності та застосовності, П. Гіґінс та А. Штрауб розрізняють поняття надійності (*reliability*) та валідності (*validity*) — так само, як і в соціології. Щоправда, цікавим видається той факт, що надійність у цьому контексті тлумачиться як достовірність (*trustworthiness*), а валідність — як істина (*truth*). А визначається валідність як умовивід (*inference*) щодо істинності певного набору тверджень. Цей набір складається із символів — математичних формул та/або слів і тверджень, що містять низку міркувань, у котрих деякі твердження узгоджуються з прийняттям певних висновків (Higgins & Straub, 2006: p. 24). Надійність, своєю чергою, характеризується як ступінь, за якого експеримент, тест чи будь-яка інша процедура вимірювання дає такі самі результати під час повторних спроб. Це визначення надійності належить Е. Кармінесу та Р. Зелеру (Carmines & Zeller, 1979: p. 11). Згідно з класичною теорією вимірювання, надійність — це відношення дисперсії істинної оцінки (*true-score variance*) до дисперсії спостережуваної оцінки (*observed-score variance*). Цілковита (стовідсоткова) надійність (так само, як і валідність) є ідеальним станом, якого ніколи не вдається досягти (Higgins & Straub, 2006: p. 27). Підвищити валідність та надійність можливо, якщо мінімізувати помилки вимірювання. Як зауважують П. Алрек та Р. Сетл, надійність — це свобода від випадкових помилок, тоді як валідність є свободою і від випадкових, і від систематичних зміщень даних соціального дослідження (Alreck & Settle, 1985: p. 64)¹. А висока валідність і надійність дослідження забезпечує його високу достовірність.

Підґрунтям достовірності соціального дослідження, як зазначалося на початку статті, є об'єктивність, тобто здатність відображати дійсність незалежно від суб'єктивної волі чи бажання дослідника. М. Янг та Й. Мюлер висвітлювали проблему об'єктивності та істини стосовно соціології освітнього знання, вбачаючи в ній альтернативу соціальному конструктивізму та прагматизму, що зумовлені корупцією панівних класів (Young & Muller, 2007: p. 174). Як центральна тенденція в сучасній соціальній думці, «відданість істинності»² (*commitment to*

¹ Випадкові помилки виникають унаслідок взаємодії великої кількості незалежних чинників, кожен з яких окремо є незначним. Випадкові помилки можна оцінити, і вони зменшуються при збільшенні чисельності вибірки. Систематичні помилки спричинені неправильним відбором одиниць спостереження. Докладніше див.: Дембіцький, С., & Любива, Т. (2022). Вимоги до розроблення й адаптації комплексних вимірювальних інструментів для масових опитувань: надійність, валідність та достовірність. В Є. Головаха (ред.), & С. Дембіцький (ред.), *Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності* (сс. 41–67). Київ: Інститут соціології НАН України.

² Під «відданістю істинності» розуміється «прагнення побачити кризу зовнішні вияви реальні структури та мотиви, що криються за ними» (Williams, 2002: p. 1).

truthfulness) простежується від доби Просвітництва, однак вона має узгоджуватися з «моделлю об'єктивного знання» — подібно до того, як це відбувається у природничих науках. Консенсус у суспільстві має будуватися не на соціальному конструктивізмі, а на соціальному реалізмі як базі для моральних цінностей (Young & Muller, 2007: р. 183). Соціально спрямоване знання має формуватися не вертикально, коли в його ієрархічних структурах завдяки інтеграції створюються дедалі більш узагальнені набори пропозицій, а радше горизонтально, коли в мережевих структурах з'являються нові множинні набори пропозицій щодо розв'язання суспільних проблем (Young & Muller, 2007: р. 187). Янг та Мюлер зазначають, що в соціології освітнього знання недостатньо бути «відданим істинності» — потрібно також дотримуватися принципу соціального реалізму та бути «відданим істині» (*committed to truth*) (Young & Muller, 2007: р. 197).

Достовірність результатів та обґрунтованість висновків соціологічного дослідження передовсім залежить від якості та адекватності зібраної емпіричної інформації (про що йшлося на початку статті). Доволі поширеним методом збирання первинної емпіричної інформації є глибинні інтерв'ю — телефонні та віч-на-віч. Кожен із цих двох форматів має низку особливостей, що здатні впливати на характер відповідей респондента, тобто на якість інформації, одержуваної дослідником у процесі інтерв'ю. Щоби виявити ці особливості, А. Ірвін, П. Дрю та Р. Сейнсбері проаналізували серію напівструктурованих інтерв'ю (п'ять особистих і шість телефонних), проведених 2008 року тим самим дослідником. Тематика інтерв'ю — ментальне здоров'я та зайнятість респондентів. Зафіксовані авторами відмінності між телефонними інтерв'ю та інтерв'ю віч-на-віч полягали в тому, що: а) в особистих інтерв'ю дослідник частіше, ніж у телефонних, допомагав респондентові завершити висловлювання або ж підібрати потрібне слово; б) у телефонних інтерв'ю респонденти децю частіше просили дослідника роз'яснити зміст того чи того питання (або якийсь термінів); в) у інтерв'ю віч-на-віч інтерес дослідника до розмови був помітнішим; г) тривалість телефонних інтерв'ю зазвичай була коротшою (Irvine, Drew, & Sainsbury, 2012: pp. 87, 100). Крім того, у телефонних інтерв'ю респонденти частіше зверталися до дослідника, щоб перевірити, чи правильно вони зрозуміли питання, на яке відповідали. Цікаво, що цю фразу («Я що, не відповідаю на Ваші запитання так, як слід?») автори винесли в заголовок своєї статті (Irvine et al., 2012: р. 87), указуючи в такий спосіб на атмосферу довіри та співпраці, що має бути створена між дослідником та респондентом у процесі інтерв'ю.

У соціологічних дослідженнях застосовуються також експертні інтерв'ю, котрі обов'язково мають передбачати перевірку надійності експертів. Як стверджують Г. Дорусен, Г. Ленц та С. Блавукос, надійність експертів здатна слугувати ознакою достовірності¹ даних, одержуваних в експертних інтерв'ю (Dorussen, Lenz, & Blavoukos, 2005: р. 315). Оцінюючи дані, зібрані в межах проекту «Вну-

¹ У цій статті на означення достовірності вживається термін “validity” (що, як зазначалося, є одним із можливих варіантів перекладу терміна «достовірність» англійською).

трішні структури та європейська інтеграція» (Domestic Structures and European Integration / DOSEI)¹, автори виявили, що: а) рівень згоди між експертами з більшості обговорюваних питань загалом прийнятний; б) більшої згоди вдається досягти щодо першорядних (*salient*) питань та політики уряду країни з цих питань (Dorussen et al., 2005: pp. 315–316, 333). Крім того, за допомоги теореми Кондорсе² було показано, що згода між експертами може слугувати показником якості інформації, яку вони надають у процесі інтерв'ю (Dorussen et al., 2005: pp. 318, 320).

Оскільки експерти не можуть бути однаково обізнаними з усіма питаннями, то для оцінювання надійності експертних даних Доруссен, Ленц та Блаукокс рекомендують використовувати індекси міжкодувальної згоди (*inter-coder / interrater agreement*). Кодувальниками в цьому контексті автори називають самих експертів, позаяк вони «кодують» інформацію про політичні процеси та політику уряду певної країни в різних сферах (Dorussen et al., 2005: p. 317). Надійність експертних даних слід перевіряти у звичайному порядку. Вона не гарантує повної достовірності, але підвищує ймовірність правильності та обґрунтованості висновку. Водночас не варто прагнути надійності за будь-яку ціну: завжди існує ймовірність того, що один експерт «має рацію», а інші просто «помиляються» (Dorussen et al., 2005: p. 334).

Питанню узгодженості результатів між різними кодувальниками та у того самого кодувальника через деякий проміжок часу після першого кодування (*across- and within-coder consistency*) також приділяють увагу В. Гемлер зі співавторами (Hemmler et al., 2020). Фактично це є надійністю кодування даних, проте деякі науковці пов'язують чіткість цієї процедури з узгодженістю, систематичністю та відкритістю, а отже, із достовірністю методології, що дозволяє і читачам, і рецензентам робити висновки про наукову обґрунтованість дослідження та його цінність (Hemmler et al., 2020: p. 196).

Достовірність у юридичній практиці та журналістиці

Поняття «достовірність» доволі часто згадується в юридичній літературі — здебільшого, коли йдеться про докази. Достовірність у цьому контексті означає, що певні докази правильно, адекватно віддзеркалюють матеріальні та нематеріальні сліди розслідуваної події, тобто відповідають дійсності (Шаповалов, 2017).

Достовірність є також одним із критеріїв якісної журналістики. Інститут масової інформації визначає достовірність як один із журналістських стандартів, що передбачає посилання на джерела (Чоповський, 2011). Достовірність інфор-

¹ Мета проекту DOSEI полягала у визначенні позиції країн — членів Європейського Союзу (а також Єврокомісії та Європарламенту) щодо проекту Конституції Європейського Союзу.

² Теорема Кондорсе про журі присяжних (the Condorcet Jury Theorem) датується ще 1785 роком. У сучасній соціологічній літературі була вперше згадана Д. Блеком, який досліджував питання соціального та політичного вибору (Black, 1958).

мації означає перевірку журналістом кожного факту в компетентних щодо цього факту джерелах, до того ж у кількох. Працюючи над тим чи іншим матеріалом, він має звертатися до відповідних посадовців або експертів. Крім того, журналіст має повідомляти своїй аудиторії, звідки він узяв для свого матеріалу той чи інший факт або думку.

Достовірність подання інформації є однією з ключових вимог до роботи журналістів ПАТ «Національна суспільна телерадіокомпанія України». І окремим пунктом у цьому документі («Стандарти інформаційного мовлення») прописано правила оприлюднення даних¹ соціологічних досліджень (Телеканал «Перший», 2017: с. 12). Передовсім зазначається, що презентувати в ефірі результати соціологічних досліджень є припустимим лише тоді, коли редакція переконана в авторитетності соціологічної служби, яка проводила дослідження. Для цього редакція має власноруч дослідити принаймні такі ключові моменти:

- хто є власником цієї соціологічної служби і чи не має він свого інтересу до предмета дослідження;
- чи є служба членом міжнародної професійної асоціації соціологів (ESOMAR)²;
- чи виконує служба бізнесові дослідження, чи обмежується лише електоральними. До перших довіра є вищою, оскільки від сумлінності роботи таких служб у електоральних дослідженнях залежить довіра бізнесових клієнтів до них;
- чи не була служба в минулому причетною до фальсифікації соціологічних даних та маніпуляцій з ними. Якщо була, то публікувати її дані в ефірі Національної суспільної телерадіокомпанії не можна.

Висновки

Достовірність соціологічного знання безпосередньо пов'язана з проблемою пізнання соціальної дійсності. Це складне та комплексне поняття, що має низку значеннєвих відтінків і може розглядатися під різними кутами зору. Достовірність можна тлумачити як властивість, що характеризує ступінь адекватності відображення особливостей досліджуваних соціальних явищ та процесів (В. Шляпентох), як показник істинності та характеристику доказовості знання (В. Волович), як властивість соціологічної інформації бути правильно сприйнятою дослідником під час її збирання (М. Чурилов) тощо. Залежно від об'єкта пізнання та практичної зорієнтованості суб'єкта можна виокремити кілька основних аспектів та відповідних критеріїв істинності. За Р. Фербером, таких кри-

¹ Про чинники, що впливають на достовірність даних масових опитувань та довіру до них, докладно йдеться в: (Міщенко, 2022; Стегній, 2020, 2022).

² European Society for Opinion and Marketing Research (Європейська асоціація з вивчення громадської думки та маркетингових досліджень) відстежує для потенційних замовників професіоналізм, дотримання наукових методик та якість роботи кожної служби. У разі грубих порушень соціологічна фірма не може стати членом цієї асоціації або ж її виключають звідти.

теріїв п'ять. По-перше, це когерентність — узгодженість судження, що претендує на істинність, із наявною системою знань у певній галузі науки чи технології. По-друге, це очевидність істини стосовно аксіом та емпіричних даних. По-третє, згода групи людей як підґрунтя для консенсусного критерію істини (Ю. Габермас). Для прихильників філософії прагматизму істинними є ті ідеї, які можна перевірити та підтвердити (В. Джеймс). Нарешті, за критерій істинності може правити консенсус наукової спільноти, що має відбутися в «ідеальній мовленнєвій ситуації» у майбутньому (Ч. Пірс).

Однією з характеристик істини є її відносність (релятивність), зумовлена тим, що нейтрального погляду на реальність не існує. Утім, можна наполягати на прийнятності релятивної точки зору, якщо вона узгоджується в дискурсі з іншими поглядами, забезпечуючи порозуміння (А. Гаутамякі). Докичні знання, що ґрунтуються на повсякденному досвіді людей, не завжди можуть бути істинними (якщо йдеться про відповідність об'єктивній дійсності), проте вони досить часто додають людям упевненості у власних діях і є цінними з погляду життєвої практики (Майкл Вебер).

Оскільки в соціальних науках як один із найважливіших інструментів використовують комунікацію (зокрема між дослідником та респондентом), то задля досягнення достовірності соціальної інформації потрібно брати до уваги лінгвістичний аспект. Це зумовлено тим, що різноманітні тропи повсякденної мови (алегорії, метафори, уособлення тощо) ускладнюють розуміння сутності справи, тому вони мають бути оброблені й «розшифровані» дослідником (Д. Вільсон та Д. Спербер). Для якісних методів соціологічних досліджень Р. Гутунен та Л. Какорі рекомендують послуговуватися сформульованою М. Гайдегером концепцією істини — як алетейі, як неприхованості, як її відкритості для людини. Також доцільно брати до уваги релігійну модель тлумачення істини, котра сприяє культивуванню моральності людини та має практичну цінність (Дж. Гендрі).

В емпіричних соціологічних дослідженнях достовірність варто розглядати у просторі двох вимірів — валідності та надійності (А. Горбачик). Валідність здебільшого визначається як ступінь, за якого індикатори або змінні дослідницької концепції, що підлягають вимірюванню, точно репрезентують цю концепцію. Водночас інформація, одержана дослідником під час співпраці з респондентами, має викликати в останніх довіру, набуваючи в такий спосіб певного ступеня достовірності, який дозволяє цю інформацію ефективно використовувати (В. Луб). Надійність, своєю чергою, характеризується як ступінь, за якого експеримент, тест чи будь-яка інша процедура вимірювання дають такі самі результати під час повторних спроб (Е. Кармініс та Р. Зелер). Важливими чинниками достовірності статистичної (зокрема соціологічної) інформації є зворотний зв'язок щодо її застосування та постійне уточнення цієї інформації за допомоги нагромаджених баз даних (К. Глентон та ін.).

Досягнення достовірності соціологічного знання передбачає дотримання принципу соціального реалізму та «відданості істині». М. Янг та Й. Мюлер убагачують у такому підході альтернативу соціальному конструктивізму та прагматизму, зумовленими, на їхню думку, корупцією панівних класів. Довіра між со-

ціологом та респондентом забезпечує достовірність соціологічного знання у багатьох типах досліджень, зокрема в телефонному інтерв'ю (А. Ірвін, П. Дрю та Р. Сейнсбері). В експертних інтерв'ю ознакою достовірності одержуваних даних може слугувати надійність експертів, а також прийнятний рівень згоди між ними з більшої обговорюваних питань. Надійність експертних даних не гарантує повної достовірності, однак підвищує ймовірність правильності та обґрунтованості висновку (Г. Дорусен, Г. Ленц та С. Блавуко). Оприлюднення результатів соціологічних досліджень теж передбачає перевірку здобутої соціологічної інформації та сформульованих висновків на достовірність.

Поняття достовірності соціологічного знання тісно пов'язане з близькими до нього поняттями істинності, точності, адекватності, узгодженості, надійності, обґрунтованості та ін. Якщо інформація валідна та надійна тією мірою, якою це уможливило дослідницький апарат соціолога, то вона матиме і певний ступінь достовірності. Проте для більшої достовірності потрібен соціокультурний контекст, здатний створити довіру між дослідником та респондентами, котра сприяє порозумінню та ефективному практичному застосуванню цієї інформації.

Джерела

Бойченко, І. (2002). Віденський гурток. В В.І. Шинкарук (ред.), *Філософський енциклопедичний словник* (сс. 84–85). Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди Національної академії наук України.

Волович, В.І. (1974). *Надежность информации в социологическом исследовании: проблемы методологии и методики*. Киев, УССР: Наукова думка.

Волович, В.І. (2010). Оценочные критерии качества социологической информации. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія», 1–2*, 34–39.

Головаха, Є., Горбачик, А., Любива, Т., Паніна, Н., Серета, В., & Урсуленко, К. (2008). Суб'єктивна надійність: теорія і метод вимірювання (ІСН). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 1*, 166–188.

Дембіцький, С., & Любива, Т. (2022). Вимоги до розроблення й адаптації комплексних вимірювальних інструментів для масових опитувань: надійність, валідність та достовірність. В Є. Головаха (ред.), & С. Дембіцький (ред.), *Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності* (сс. 41–67). Київ: Інститут соціології НАН України.

Достойний. (1985). В О.С. Мельничук (ред.), В.Т. Коломієць (ред.), О.Б. Ткаченко (ред.), *Етимологічний словник української мови* (Т. 2). Київ: Інститут мовознавства імені О.О. Потебні АН УРСР.

Емельянова, Н.Н. (2015). Истина и достоверность: потенциальное и актуальное. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філософія, культурологія, соціологія», 9*, 14–26.

Заїченко, Г. (2002). Неопозитивізм. В В.І. Шинкарук (ред.), *Філософський енциклопедичний словник* (сс. 421–422). Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України.

Кравчук, М.О. (2016). Поняття достовірності знання та проблема невизначеності в емпіричному соціологічному дослідженні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія», 1(7)*, 41–47.

Круглий стіл «Достовірність соціологічного знання: теоретико-методологічний, емпіричний та дискурсивний аспекти». (2023). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 1*, 176–214.

Мищенко, М. (2022). Громадська думка існує, але чи завжди її можна виявити? В Є. Головаха (ред.), & С. Дембійський (ред.), *Комплексні вимірвальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності* (сс. 352–378). Київ: Інститут соціології НАН України.

Паниотто, В.И. (1986). *Качество социологической информации (методы оценки и процедуры обеспечения)*. Киев, УССР: Наукова думка.

Стегній, О. (2020). Публічний простір достовірності соціологічного знання: case «електронні дослідження». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 13–32. <https://dx.doi.org/10.15407/sociology2020.03.013>

Стегній, О. (2022). Дискурсивні маркери достовірності емпіричного соціологічного знання. В Є. Головаха (ред.), & С. Дембійський (ред.), *Комплексні вимірвальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності* (сс. 331–351). Київ: Інститут соціології НАН України.

Телеканал «Перший». (2017, 2 жовтня). *Стандарти інформаційного мовлення публічного акціонерного товариства «Національна суспільна телерадіокомпанія України»*. Отримано з https://tv.suspilne.media/uploads/assets/files/PBC/standarty_iformmovlennia.pdf

Чоповський, Д. (2011, 31 травня). Журналістські стандарти: інформаційна довідка. *Інститут масової інформації*. Отримано з <https://imi.org.ua/monitorings/jurnalistiski-standarti-informatsiyna-dovidka-i28623>

Чурилов, М. (2023). Достовірність інформації та її найпростіша структура (виступ на круглому столі «Достовірність соціологічного знання: теоретико-методологічний, емпіричний та дискурсивний аспекти»). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 181–183.

Шаповалов, В.А. (2017). К вопросу об использовании понятия «достоверность» в психологических исследованиях. В В.О. Шаповалов (ред.), *Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика* [збірка статей] (сс. 193–200). Київ, Україна: Освіта України.

Alreck, P.L., & Settle, R.B. (1985). *The survey research handbook*. Homewood, IL: R.D. Irwin.

Black, D. (1958). *The theory of committees and elections*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Borel, É. (1950). *Probabilité et certitude*. Paris: Presses universitaires de France.

Campbell, D.T. (1957). Factors relevant to the validity of experiments in social settings. *Psychological Bulletin*, 54(4), 297–312. <https://dx.doi.org/10.1037/h0040950>

Campbell, D.T., & Stanley, J.C. (1963). *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Boston, MA: Houghton Mifflin Company.

Carmines, E.G., & Zeller, R.A. (1979). *Reliability and validity assessment*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Credible vs trustworthy: What is the difference? [Blog post]. (2014, May 27). Retrieved from <https://marksinthesand.com/2014/05/27/credible-vs-trustworthy>

Dorussen, H., Lenz, H., & Blavoukos, S. (2005). Assessing the reliability and validity of expert interviews. *European Union Politics*, 6(3), 315–337. <https://dx.doi.org/10.1177/1465116505054835>

Ferber, R. (2015). *Key concepts in philosophy: An introduction*. Sankt Augustin: Germany: Academia Verlag.

Glenton, C., Carlsen, B., Lewin, S., Munthe-Kaas, H., Colvin, C.J., Tunçalp, Ö., ... Wainwright, M. (2018). Applying GRADE-CERQual to qualitative evidence synthesis findings — paper 5: How to assess adequacy of data. *Implementation Science*, 13(Suppl 1), 14. <https://dx.doi.org/10.1186/s13012-017-0692-7>

Hautamäki, A. (2020). *Viewpoint relativism: A new approach to epistemological relativism based on the concept of points of view*. Cham, Switzerland: Springer.

Hemmler, V. L., Kenney, A.W., Langley, S.D., Callahan, C.M., Gubbins, E.J., & Holder, S. (2022). Beyond a coefficient: An interactive process for achieving inter-rater consistency in qualitative coding. *Qualitative Research*, 22(2), 194–219. <https://dx.doi.org/10.1177/1468794120976072>

Hendry, J. (2020). Truth, knowledge, and religious belief. *Think: Philosophy for Everyone*, 19(54), 69–80. <https://dx.doi.org/10.1017/S1477175619000265>

- Higgins, P.A., & Straub, A.J. (2006). Understanding the error of our ways: Mapping the concepts of validity and reliability. *Nursing Outlook*, 54(1), 23–29. <https://dx.doi.org/10.1016/j.outlook.2004.12.004>
- Huttunen, R., & Kakkori, L. (2020). Heidegger's theory of truth and its importance for the quality of qualitative research. *Journal of Philosophy of Education*, 54(3), 600–616. <https://dx.doi.org/10.1111/1467-9752.12429>
- Irvine, A., Drew, P., & Sainsbury, R. (2013). “Am I not answering your questions properly?” Clarification, adequacy and responsiveness in semi-structured telephone and face-to-face interviews. *Qualitative Research*, 13(1), 87–106. <https://dx.doi.org/10.1177/1468794112439086>
- Li, M., Sharp, B., & Bergh, D. (2017). Assessing statistical results in MOR articles: An essay on verifiability and ways to enhance it. *Management and Organization Review*, 13(2), 431–441. <https://dx.doi.org/10.1017/mor.2017.18>
- Lincoln, Y.S., & Guba, E.G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lub, V. (2015). Validity in qualitative evaluation: Linking purposes, paradigms, and perspectives. *International Journal of Qualitative Methods*, 14(5). <https://dx.doi.org/10.1177/1609406915621406>
- Oakley, I.T. (1974). Belief, truth and knowledge by D.M. Armstrong (Book reviews). *The Philosophical Quarterly*, 24(94), 82–84. <https://dx.doi.org/10.2307/2218294>
- Stumpfegger, E. (2017, November 7). Trustworthiness of research. *Munich Business School Insights*. Retrieved from <https://www.munich-business-school.de/insights/en/2017/trustworthiness-of-research>
- Välakangas, L. (2017). Introduction to “Assessing statistical results in MOR articles: An essay on verifiability and ways to enhance it”. *Management and Organization Review*, 13(2), 431.
- Veber, M. (2014). Knowledge with and without belief. *Metaphilosophy*, 45(1), 120–132.
- Williams, B. (2002). *Truth and truthfulness: An essay in genealogy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wilson, D., & Sperber, D. (2002). Truthfulness and relevance. *Mind*, 111(443), 583–632.
- Young, M., & Muller, J. (2007). Truth and truthfulness in the sociology of educational knowledge. *Theory and Research in Education*, 5(2), 173–201. <https://dx.doi.org/10.1177/1477878507077732>
- Zardini, E. (2015). Truth, demonstration and knowledge: A classical solution to the paradox of knowability. *THEORIA: An International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, 30(3), 365–392. <https://dx.doi.org/10.1387/theoria.14668>

Отримано 18.04.2023

References

- Alreck, P.L., & Settle, R.B. (1985). *The survey research handbook*. Homewood, IL: R.D. Irwin.
- Black, D. (1958). *The theory of committees and elections*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Boichenko, I. (2002). Vienna Circle. [In Ukrainian]. In V.I. Shynkaruk (Ed.), *Encyclopedic dictionary of philosophy* (pp. 84–85). Kyiv: Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. [= Бойченко 2002]
- Borel, É. (1950). *Probabilité et certitude*. Paris: Presses universitaires de France.
- Campbell, D.T. (1957). Factors relevant to the validity of experiments in social settings. *Psychological Bulletin*, 54(4), 297–312. <https://dx.doi.org/10.1037/h0040950>
- Campbell, D.T., & Stanley, J.C. (1963). *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Boston, MA: Houghton Mifflin Company.
- Carmines, E.G., & Zeller, R.A. (1979). *Reliability and validity assessment*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Chopovskyi, D. (2011, May 31). Journalistic standards: A reference material. [In Ukrainian]. *Institute of Mass Information*. Retrieved from <https://imi.org.ua/monitorings/jurnalistski-standarti-informatsiyna-dovidka-i28623> [= Чоповський 2011]

Churylov, M. (2023). The trustworthiness of information and its simplest structure (a presentation at the round-table discussion “Trustworthiness of sociological knowledge: Theoretico-methodological, empirical and discursive aspects”). [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing, 1*, 181–183. [= Чурилов 2023]

Credible vs trustworthy: What is the difference? [Blog post]. (2014, May 27). Retrieved from <https://marksinthesand.com/2014/05/27/credible-vs-trustworthy>

Dembitskiy, S., & Liubyva, T. (2022). Requirements for designing and adapting complex measurement tools for mass surveys: Reliability, validity and trustworthiness. [In Ukrainian]. In Ye. Golovakha, & S. Dembitskiy (Eds.), *Complex measurement tools in sociological research: Development, adaptation and credibility substantiation* (pp. 41–67). Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. [= Дембіцький 2022]

Dorussen, H., Lenz, H., & Blavoukos, S. (2005). Assessing the reliability and validity of expert interviews. *European Union Politics, 6*(3), 315–337. <https://dx.doi.org/10.1177/1465116505054835>

Ferber, R. (2015). *Key concepts in philosophy: An introduction*. Sankt Augustin: Germany: Academia Verlag.

Glenton, C., Carlsen, B., Lewin, S., Munthe-Kaas, H., Colvin, C.J., Tunçalp, Ö., ... Wainwright, M. (2018). Applying GRADE-CERQual to qualitative evidence synthesis findings — paper 5: How to assess adequacy of data. *Implementation Science, 13*(Suppl 1), 14. <https://dx.doi.org/10.1186/s13012-017-0692-7>

Golovakha, Ye., Gorbachyk, A., Liubyva, T., Panina, N., Sereda, V., & Ursulenko, K. (2008). Subjective reliability: The theory and measurement method (ISR). [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing, 1*, 166–188. [= Головаха 2008]

Hautamäki, A. (2020). *Viewpoint relativism: A new approach to epistemological relativism based on the concept of points of view*. Cham, Switzerland: Springer.

Hemmler, V. L., Kenney, A.W., Langley, S.D., Callahan, C.M., Gubbins, E.J., & Holder, S. (2022). Beyond a coefficient: An interactive process for achieving inter-rater consistency in qualitative coding. *Qualitative Research, 22*(2), 194–219. <https://dx.doi.org/10.1177/1468794120976072>

Hendry, J. (2020). Truth, knowledge, and religious belief. *Think: Philosophy for Everyone, 19*(54), 69–80. <https://dx.doi.org/10.1017/S1477175619000265>

Higgins, P.A., & Straub, A.J. (2006). Understanding the error of our ways: Mapping the concepts of validity and reliability. *Nursing Outlook, 54*(1), 23–29. <https://dx.doi.org/10.1016/j.outlook.2004.12.004>

Huttunen, R., & Kakkori, L. (2020). Heidegger’s theory of truth and its importance for the quality of qualitative research. *Journal of Philosophy of Education, 54*(3), 600–616. <https://dx.doi.org/10.1111/1467-9752.12429>

Irvine, A., Drew, P., & Sainsbury, R. (2013). “Am I not answering your questions properly?” Clarification, adequacy and responsiveness in semi-structured telephone and face-to-face interviews. *Qualitative Research, 13*(1), 87–106. <https://dx.doi.org/10.1177/1468794112439086>

Kravchuk, M.O. (2016). The trustworthiness of knowledge as a concept and the problem of uncertainty in empirical social research. [In Ukrainian]. *Collected papers of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology, 1*(7), 41–47. [= Кравчук 2016]

Li, M., Sharp, B., & Bergh, D. (2017). Assessing statistical results in MOR articles: An essay on verifiability and ways to enhance it. *Management and Organization Review, 13*(2), 431–441. <https://dx.doi.org/10.1017/mor.2017.18>

Lincoln, Y.S., & Guba, E.G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Lub, V. (2015). Validity in qualitative evaluation: Linking purposes, paradigms, and perspectives. *International Journal of Qualitative Methods, 14*(5). <https://dx.doi.org/10.1177/1609406915621406>

Mishchenko, M. (2022). Public opinion exists, but is it always detectable? [In Ukrainian]. In Ye. Golovakha, & S. Dembitskiy (Eds.), *Complex measurement tools in sociological research: Development, adaptation and credibility substantiation* (pp. 352–378). Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. [= Міщенко 2022]

Oakley, I.T. (1974). Belief, truth and knowledge by D.M. Armstrong (Book reviews). *The Philosophical Quarterly, 24*(94), 82–84. <https://dx.doi.org/10.2307/2218294>

- Paniotto, V.I. (1986). *The quality of sociological information (methods for evaluating and procedures for ensuring)*. [In Russian]. Kyiv, UkrSSR: Naukova Dumka (Scientific Thought) Press. [= Паниотто 1986]
- Shapovalov, V.A. (2017). On the use of the “trustworthiness” concept in psychological research. [In Russian]. In V.O. Shapovalov (Ed.), *Assessing trustworthiness: Academic research and practice* [Collected articles] (pp. 193–200). Kyiv, Ukraine: Osvita Ukrainy (Education in Ukraine) Press. [= Шаповалов 2017]
- Stehniy, O. (2020). Public space of the trustworthiness of sociological knowledge: The case of electoral research. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 13–32. <https://dx.doi.org/10.15407/sociology2020.03.013> [= Стерній 2020]
- Stehniy, O. (2022). Discursive markers of the trustworthiness of empirical sociological knowledge. [In Ukrainian]. In Ye. Golovakha, & S. Dembitskyi (Eds.), *Complex measurement tools in sociological research: Development, adaptation and credibility substantiation* (pp. 331–351). Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. [= Стерній 2022]
- Stumpffegger, E. (2017, November 7). Trustworthiness of research. *Munich Business School Insights*. Retrieved from <https://www.munich-business-school.de/insights/en/2017/trustworthiness-of-research>
- “The First” TV Channel. (2017, October 2). *Broadcast standards and practices of the National Public Broadcasting Company of Ukraine*. [In Ukrainian]. Retrieved from https://tv.suspilne.media/uploads/assets/files/PBC/standarty_iformmovlennia.pdf [= Телеканал «Перший» 2017]
- The round-table discussion “Trustworthiness of sociological knowledge: Theoretic-methodological, empirical and discursive aspects”. (2023). [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 176–214. [= Круглий стіл 2023]
- Välakangas, L. (2017). Introduction to “Assessing statistical results in MOR articles: An essay on verifiability and ways to enhance it”. *Management and Organization Review*, 13(2), 431.
- Veber, M. (2014). Knowledge with and without belief. *Metaphilosophy*, 45(1), 120–132.
- Volovich, V.I. (1974). *Trustworthiness of information in sociological research: Methodological and procedural issues*. [In Russian]. Kyiv, UkrSSR: Naukova Dumka (Scientific Thought) Press. [= Волович 1974]
- Volovich, V.I. (2010). Criteria for evaluating the quality of sociological information. [In Russian]. *Collected papers of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology*, 1–2, 34–39. [= Волович 2010]
- Williams, B. (2002). *Truth and truthfulness: An essay in genealogy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wilson, D., & Sperber, D. (2002). Truthfulness and relevance. *Mind*, 111(443), 583–632.
- Worthy. (1985). [In Ukrainian]. In O.S. Melnychuk, V.T. Kolomiets, O.B. Tkachenko (Eds.), *An etymological dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 2). Kyiv: O.O. Potebnia Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of the UkrSSR. [= Достойний 1985].
- Yemelyanova, N.N. (2015). Truth and trustworthiness: The possible and the available. [In Russian]. *Collected papers of Mariupol State University. Philosophy, Cultural Studies, Sociology*, 9, 14–26. [= Емельянова 2015]
- Young, M., & Muller, J. (2007). Truth and truthfulness in the sociology of educational knowledge. *Theory and Research in Education*, 5(2), 173–201. <https://dx.doi.org/10.1177/1477878507077732>
- Zaiichenko, H. (2002). Neopositivism. [In Ukrainian]. In V.I. Shynkaruk (Ed.), *Encyclopedic dictionary of philosophy* (pp. 421–422). Kyiv: Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine. [= Заїченко 2002]
- Zardini, E. (2015). Truth, demonstration and knowledge: A classical solution to the paradox of knowability. *THEORIA: An International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, 30(3), 365–392. <https://dx.doi.org/10.1387/theoria.14668>

Received 18.04.2023

ТЕТЯНА ЛЮБИВА, ОЛЬГА МАКСИМЕНКО

Теоретико-методологічне розуміння поняття достовірності в соціології та суміжних галузях знань

У статті йдеться про тлумачення поняття «достовірність» у різних царинах наукового знання та суспільного життя, а також про можливі перетини цих тлумачень із розумінням достовірності в соціології. Незважаючи на досить часте вживання слова «достовірність» у повсякденному житті, а також на цілком «прозору» етимологію цього слова («достовірний» — достойний, тобто гідний віри), у науковій літературі поки немає усталеної дефініції терміна «достовірність». Наприклад, В. Шляпентох визначає достовірність як властивість, що характеризує ступінь адекватного відображення особливостей досліджуваних соціальних явищ та процесів, тоді як В. Волович — як ступінь відповідності здобутого знання дійсності. Згідно з Й. Елезом, достовірність — це один зі способів існування істини «для нас», який віддзеркалює відповідність між істиною та доведенням її суб'єктом. Певні труднощі можуть виникати і з перекладом цього терміна. Англійський відповідник слова «достовірність» — це “trustworthiness”, який буквально означає «те, що варте довіри». Вживають також “credibility”, котрий можна перекласти ще й як «переконливість» або «правдоподібність». Крім того, існує низка інших понять, пов'язаних із достовірністю та близьких до неї за змістом, як-от “truthfulness” (правдивість, правильність, істинність), “verifiability” (перевірюваність, верифіковуваність), “consistency” (узгодженість), “certainty” (визначеність) та ін. В емпіричних соціологічних дослідженнях достовірність здебільшого пов'язують із валідністю та надійністю. І. Лінкольн та Е. Губа розробили набір критеріїв для оцінювання достовірності якісного дослідження, зіставних із валідністю та надійністю в кількісному дослідженні. Чинниками, що впливають на достовірність отримуваної соціологічної інформації, є, поряд з іншим, довіра між інтерв'юєром і респондентом (А. Ірвін, П. Дрю та Р. Сейнсбері), а також обізнаність дослідника з соціальними, культурними та інституційними аспектами досліджуваних питань (В. Луб). Подана стаття не претендує на вичерпне висвітлення поняття достовірності, проте може дати поштовх до обговорення цієї тематики. Як перший крок можна запропонувати розглянути питання щодо розроблення статистичних показників, що давали би змогу кількісно оцінити достовірність результатів соціологічного дослідження.

Ключові слова: достовірність, правдоподібність, валідність, надійність, адекватність даних, оцінні критерії, кількісні та якісні дослідження

TETIANA LIUBYVA, OL'HA MAKSYMENKO

A theoretico-methodological understanding of the concept of trustworthiness in sociology and adjacent branches of knowledge

The paper focuses on the understanding of the trustworthiness concept in various realms of academic knowledge, as well as on possible intersections of these interpretations with the understanding of trustworthiness in sociology. Despite quite a frequent usage of the word “trustworthiness” in daily life and a completely “transparent” etymology of this word (“trustworthy”, that is worthy of trust), there is not an established definition of the term “trustworthiness” in academic literature. For example, V. Shlapentokh defines trustworthiness as a property which characterises the degree of adequate reflection of particular features of the social phenomena and processes under study, whereas V. Volovych regards trustworthiness as a degree of correspondence between the gained knowledge and reality. According to Y. Elez, trustworthiness is the way the truth exists “for us”, the way that reflects the correspondence between the truth and its provenness by a cognizing subject. There may be certain difficulties in translating this term. In English, “trustworthiness” literally means “the quality of being worthy of trust”, but we can also come across the word “credibility”, which can be interpreted as “believability” or “cogency”. Besides, there are a number of other concepts such as “truthfulness”, “verifiability”,

“consistency”, “certainty”, etc., which are somewhat related to trustworthiness and have similar meanings. In empirical sociological research, trustworthiness mostly relates to validity and reliability. Y. Lincoln and E. Guba developed a set of criteria for assessing the trustworthiness of qualitative research, which are comparable to validity and reliability in quantitative studies. As for factors influencing the trustworthiness of acquired sociological information, they include the following: a) trust between an interviewer and a respondent (A. Irvine, P. Drew and R. Sainsbury); b) the researcher’s awareness of social, cultural and institutional aspects of the issues in question (V. Lub). The given paper does not pretend to provide an exhaustive coverage of the concept of trustworthiness; however, it can give impetus to the discussion on this topic. For instance, designing statistical indicators that allow assessing quantitatively the trustworthiness of sociological research results can be proposed as the first issue to address.

Keywords: trustworthiness, credibility, validity, reliability, adequacy of data, assessment criteria, qualitative and quantitative research